

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО ВІДНОВЛЕННЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Статтю присвячено особливостям правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. У статті акцентовано увагу на тому, що землі сільськогосподарського призначення є основним національним багатством через їх особливі властивості. Проте на сьогоднішній день відбувається погіршення якісного стану земель зазначеної категорії. Проаналізовано склад та особливості правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Досліджено підстави виникнення, зміни та припинення правовідносин відновлення земель сільськогосподарського призначення. Розглянуто особливості їх суб'єктно-об'єктного складу. Автором розмежовано суб'єктів права та суб'єктів правовідносин у сфері відновлення земель сільськогосподарського призначення. Зазначається специфіка колективних суб'єктів правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. Акцентовано увагу на окремих об'єктах відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Підкреслюється, що погіршення стану земель сільськогосподарського призначення можуть викликати як дії, так і дії (як протиправні, так і правомірні). У певних випадках негативні зміни якісного стану земель може викликати й бездіяльність. Зазначається, що безпосередньо підставами, які породжують та припиняють правовідносини щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення, є активні правомірні дії суб'єкта.

Запропоновано авторське визначення правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. Наголошено на основних ознаках зазначених правовідносин. Наведено права суб'єктів у сфері забезпечення відновлення земель.

Проаналізовано недоліки правового забезпечення виконання обов'язків власниками та землекористувачами щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення та зроблено відповідні пропозиції.

Ключові слова: землі, земельні ділянки, правовідносини, відновлення, об'єкти, суб'єкти.

Постановка проблеми. Основне національне багатство насамперед складають землі сільськогосподарського призначення. Головною ознакою зазначених земель виступає родючість ґрунту, яка виступає індикатором їх якісного стану. Саме унікальні природні фактори земель сільськогосподарського призначення обумовлюють їх особливе значення не лише для забезпечення екологічної, продовольчої, а й національної безпеки країни в цілому.

Науковці слушно розглядають зазначені землі як унікальний природний ресурс, який виступає підґрунтям економічного розвитку та матеріального добробуту Українського народу [1, с. 387]. Землі сільськогосподарського призначення є найважливішою складовою земельного фонду країни та основою сільськогосподарського виробництва. Проте на сьогоднішній день відбувається подальше погіршення якісного стану земель сільськогосподарського призначення, значних масштабів набувають процеси

деградації, знижуються запаси поживних речовин. Крім того, спостерігається забруднення земель радіонуклідами, важкими металами, а також іншими токсикантами. Збройна агресія викликає істотне погіршення стану земель вказаної категорії, поширення процесів їх деградації. Зазначене підкреслює необхідність проведення дослідження правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. порушена проблема розглядалася в роботах представників земельно-правової науки: М. В. Шульги [2], Т. В. Лісової [3], Н. С. Гавриш [4] та ін. Проте проведені дослідження були присвячені загальним питанням відновлення земель. Особливості правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення потребують окремого вивчення.

Метою статті є здійснення аналізу суб'єктно-об'єктного складу та особливостей правовідносин

щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

Виклад основного матеріалу. Теоретики права розглядають правовідносини як суспільні відносини, які врегульовані правом, учасники яких є носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків [5, с. 231]. Щодо земельних правовідносин, то, як слушно зазначають науковці, ними є суспільні відносини, які виникають між суб'єктами, взаємні права та обов'язки яких стосовно землі врегульовані нормами земельного права [2, с. 35].

Акцентуємо увагу, що науковці пропонують різні визначення земельних відносин. Зокрема, земельні відносини розглядаються як урегульовані нормами земельного права суспільні відносини, що виникають між фізичними та юридичними особами, органами державної влади, органами місцевого самоврядування стосовно володіння, користування, розпорядження й управління земельними ділянками на всіх ієрархічних рівнях управління, пов'язаних з перерозподілом земельної ренти, зміною форм власності, здійсненням заходів з охорони земель та їх раціонального використання [6, с. 35].

Правовідносини щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення забезпечуються заходами державного примусу. При їх регулюванні домінує імперативний метод правового регулювання, що підкреслює нерівність сторін цих правовідносин. Так, в результаті неусунення порушення земельного законодавства (пошкодження і знищення родючого шару ґрунту, забруднення земель шкідливими речовинами) право землекористування може бути припинене в порядку ст. 144 Земельного кодексу України шляхом звернення органу державного контролю за використанням й охороною земель або органу державного контролю за охороною навколишнього природного середовища до суду [7].

Зазначимо, що підставами виникнення, зміни і припинення правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення є юридичні факти, які, як наголошують фахівці з теорії права, являють певні життєві обставини, з якими правові норми пов'язують настання певних правових наслідків [5, с. 240].

Слід підкреслити, що погіршення стану земель сільськогосподарського призначення можуть породжувати такі події, як стихійні лиха, землетруси, селі та інші природні катаклізми, які викликають погіршення якісного стану земель, порушення їх ґрунтового покриву тощо. Залежно від швидкості настання негативних змін щодо стану земель кризові явища поділяють на бурхливі (наслідки аварій, катастроф, геоекоаномалій); швидкі (прикладом є ерозія); повільні (ущільнення, втрати гумусу) тощо [8, с. 12].

Значну кількість юридичних фактів, які призводять до негативних змін щодо стану земель вказаної категорії, становлять юридичні дії, тобто антропогенна діяльність людини. При цьому, може йтися як про активні дії особи, як-от забруднення земель хімічними, радіоактивними речовинами, стічними водами, іншими токсикантами, засмічення промисловими, побутовими відходами тощо. У цьому випадку йдеться про протиправні дії, вчинення яких викликає погіршення первісного якісного стану земель, порушення рельєфу земної поверхні, що призводить до втрати землями сільськогосподарського призначення функції основного засобу виробництва.

Викликати негативні наслідки щодо стану земель може й бездіяльність, що полягає в ігноруванні проведення заходів охорони та збереження родючості ґрунтів та інших корисних властивостей земель. Прикладом у даному разі можна вважати не проведення сівозмін, відсутність належного обробітку земель сільськогосподарського призначення, ігнорування внесення мінеральних та органічних добрив.

Проте, зауважимо, що юридичними фактами, які безпосередньо породжують правовідносини щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення, слід вважати правомірні дії особи, які, будучи спрямованими на досягнення конкретного результату, викликають настання юридичних наслідків – відновлення якісного земель, їх ґрунтового покриву, повернення землям сільськогосподарського призначення здатності виконувати передбачені законом функції.

Такими юридичними діями є замовлення робочого проекту рекультивації земель, звернення із заявою власника земельної ділянки до суб'єкта господарювання, що є виконавцем робіт із землеустрою, щодо замовлення робочого проекту щодо консервації земель.

Припинення правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення здійснюється шляхом здійснення активних дій з метою повернення їм первісного якісного стану, належного стану землям з порушеним рельєфом, що повертає здатність виконувати функцію основного засобу виробництва у сільському господарстві. Факт повернення землям первісного якісного стану обов'язково має бути встановлений відповідно до відомостей агрохімічного паспорта поля (земельної ділянки), проекту землеустрою тощо.

Доцільно підкреслити, що до складу структури правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення входять такі основні елементи: об'єкти, суб'єкти, а також їх зміст.

Як переконливо підкреслює І. І. Каракаш, поняття «земля» являє собою частину земної поверхні, розташовану над надрами, найменовану ґрунтовым

шаром, яка знаходиться в межах території, на яку поширюється суверенітет держави [9, с. 8]. Якщо йдеться безпосередньо про землі сільськогосподарського призначення, то саме завдяки унікальній властивості – родючості, землі зазначеної категорії є основним засобом виробництва у сільському господарстві.

Об'єктом правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення доцільно вважати землі сільськогосподарського призначення (як сільськогосподарські угіддя, так і несільськогосподарські угіддя), якісний стан яких погіршився через вплив антропогенного чинника або природні катаклізми, ґрунти, окремі земельні ділянки.

Як слушно зазначають науковці, крім земель взагалі, доцільно виокремлювати такий об'єкт відновлення, як земельні ділянки – частину земної поверхні, які мають індивідуалізуючі ознаки (встановлені межі, площу, конкретне місцерозташування, цільове призначення, відповідний якісний стан) [3, с. 155].

Отже, землі, земельні ділянки та ґрунти виступають окремими об'єктами правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення.

На відміну від землі (просторового базису життєзабезпечення людини та її господарської діяльності), як підкреслюють науковці, земельна ділянка є певною частиною території, наділом, в межах якої поширені різноманітні за генезисом, складом, властивостями та режимами ґрунти. Залежно від ґрунтового покриву земельна ділянка (сільськогосподарське угіддя) може бути диференційовано на декілька агротехнологічних ділянок, які потребують застосування окремих технологій та різного антропогенного навантаження [10, с. 87].

Ґрунти ж, як слушно підкреслюють науковці, є самостійними природно-історичними органо-мінеральними утвореннями, які утворилися на поверхні земної кори, з притаманними їм генезисом, властивостями, а також режимами функціонування, основною якісною характеристикою яких є родючість [10, с. 94].

Підкреслимо, що ґрунти відіграють надзвичайно важливу роль у відновленні земель. Спеціалісти-ґрунтознавці розглядають ґрунтовий покрив як основний незамінний, важко відновлюваний елемент навколишнього природного середовища, який відіграє важливу продуктивну, соціально-духовну, екологічну (біоекологічну, біоенергетичну, гідрологічну) роль, від стану якого залежить якість поверхневих і підземних вод [11, с. 17]. Слід акцентувати увагу, що саме родючість ґрунтів впливає на продуктивну функцію ґрунтів, на можливість виконання ними функції основного засобу виробництва сільськогосподарської продукції.

На сучасний стан ґрунтів, як слушно зазначають науковці, спричиняє вплив: інтенсивний розвиток деградаційних процесів; високий рівень сільськогосподарського освоєння території; недостатність площ земель природно-заповідного, лісгосподарського та іншого природоохоронного, рекреаційного, оздоровчого й історико-культурного призначення; наявність значних площ земель з обмеженим режимом використання (зокрема, радіоактивно забруднених, санітарно-захисних та охоронних зон підприємств промисловості, транспорту, зв'язку, оборони); низький рівень нормативно-правового й нормативно-технічного забезпечення використання й охорони земель (ґрунтів); недосконала система управління земельним фондом; недостатнє ресурсне забезпечення; відсутність повноцінної інформаційної системи про стан ґрунтового покриву [11, с. 23].

Потребують коригування й технології вирощування сільськогосподарських культур. Важливим є й вдосконалення технологій землеробства.

Певною проблемою сьогодні є якість органічних добрив, застосування яких повинно бути спрямоване на поліпшення стану малопродуктивних та некультурних земель, що викликає необхідність переробки органічних речовин на повноцінні біодобрива, зокрема, різноманітні компости з мінеральними та органічними складовими [12, с. 128-130].

Слід підкреслити, що у юридичній доктрині сформувався два підходи до співвідношення категорій «суб'єкт правовідносин» та «суб'єкт права». Так, певні науковці ототожнюють вказані поняття. Інші, розмежовуючи вказані вище поняття, розглядають суб'єктів правовідносин як реального учасника останніх, а суб'єкта права як особу, яка маючи правосуб'єктність, потенційно здатна стати учасником правовідносин. Отже, не кожен суб'єкт права є одночасно суб'єктом правовідносин.

Розглядаючи сферу відновлення земель сільськогосподарського призначення, слід зазначити, що суб'єкти права стають суб'єктами правовідносин у разі виникнення на основі певних юридичних фактів вказаних правовідносин внаслідок їх погіршення їх якісного стану (в тому числі ґрунтової родючості), природних властивостей, порушення їх рельєфу, що призвело до погіршення, або навіть втрати, виконання ними функції головного засобу виробництва у сільському господарстві.

Суб'єктами правовідносин з відновлення земель сільськогосподарського призначення можуть виступати як фізичні особи, так і юридичні особи (власники, користувачі, в тому числі орендарі земельних ділянок), які стають учасниками цих правовідносин як через вчинення ними певних дій, що призвели до погіршення якісного стану земель, їх природних властивостей, втрати функцій, структури рельєфу

порушених земель, так і через дії інших осіб або настання стихійних лих, що викликали негативні наслідки.

Прикладом колективних суб'єктів правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення слід виокремити колективних суб'єктів правовідносин – виробників сільськогосподарської продукції: фермерські господарства, сімейні фермерські господарства та сільськогосподарські кооперативи (у складі яких існують як прості сільгоспокооперативи, так і складні у формі сільськогосподарських кооперативних об'єднань).

Виробниками сільськогосподарської продукції є також і фізичні особи. Йдеться про підприємців, осіб, які здійснюють ведення особистого селянського господарства, селян.

Проте, у певних випадках, суб'єктами з відновлення земель сільськогосподарського призначення можуть виступати особи, які безпосередньо не займаються сільськогосподарським виробництвом. Йдеться про дії або бездіяльність певних суб'єктів, які призвели до забруднення або засмічення земельної ділянки сільськогосподарського призначення, яка використовується на праві власності або користування іншою особою. Такими суб'єктами можна вважати й тих, які здійснюють геологорозвідувальні, гірничодобувні, будівельні роботи.

Специфічними суб'єктами правовідносин з відновлення земель сільськогосподарського призначення є органи державної влади, а також органи місцевого самоврядування, через які держава й територіальні громади реалізують повноваження власника земель, адже держава безпосередньо, як особливий суб'єкт правовідносин, не має власної право- та дієздатності, а також спеціальної компетенції.

Доцільно зауважити, що у чинному земельному законодавстві не закріплено обов'язок власників та користувачів земельних ділянок відновлювати родючість ґрунтів, а також інші корисні властивості землі. Серед прав зазначених суб'єктів у сфері забезпечення відновлення земель насамперед доцільно вказати наступні: вимагати від особи, яка змінила рельєф земельної ділянки, приведення її в попередній стан за свій рахунок і відшкодування цією особою заподіяних збитків; отримати у придатному для використання стані земельну ділянку по закінченні будівництва, реконструкції меліоративних систем та об'єктів інженерної інфраструктури внаслідок проведення її рекультивації; бути звільненим від сплати земельного податку за використання земельної ділянки, яка перебуває на стадії консервації.

Висновки. Правовідносини щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення становлять собою суспільні відносини, які виникають згідно з приписами земельного права з метою повернення землям їх первісного якісного стану, наявного на момент набуття у власність або надання у користування, погіршеного через дію певних чинників (як природних, так і антропогенних), здатності виконувати ними функцію головного засобу виробництва у сільському господарстві. Цим правовідносинам притаманний публічний, вольовий характер, специфічний суб'єктний склад, домінування імперативного методу правового регулювання.

Права власників та користувачів земельних ділянок, а також їх обов'язки у сфері відновлення земель сільськогосподарського призначення потребують систематизації, а правові норми, якими їх закріплено – істотного вдосконалення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ільків Н. В., Федорович В. І. Правове регулювання використання земель сільськогосподарського призначення. *Земельне право: підручник: 3-тє вид. доп. і перероб.* / за ред. М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2023. С. 387–423.
2. Шульга М. В., Савельєва О. М. Земельні правовідносини. *Земельне право: підручник: 3-тє вид. доп. і перероб.* / за ред. М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2023. С. 34–46.
3. Лісова Т. В. Правове забезпечення відновлення земель: теоретичні і практичні проблеми: моногр. Харків: Юрайт, 2020. 396 с.
4. Гавриш Н. С. Використання, відтворення та охорона ґрунтів в Україні: теоретико-правові аспекти: моногр. Одеса: Юрид. літ., 2016. 396 с.
5. Дашковська О. Р. Правові відносини. *Теорія держави і права: підруч.* / за ред. О. В. Петришина. Харків: Право, 2015. С. 231 – 241.
6. Лойко С. В. Земельні відносини в сільському господарстві: економічна сутність. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки».* 2016. Вип. 20. С. 32–35.
7. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 1389-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
8. Медведєв В. В., Пліско І. В., Крилач С. І. Фізична деградація орних ґрунтів України: (оцінювання, профілактика, призупинення). Харків: ФОП Бровін О. В., 2020. 110 с.
9. Каракаш І. І. Предмет і система земельного права. *Земельне право України: навч. посіб.* / за ред.: І. І. Каракаша, Т. Є. Харитонові; вид. 2-ге, переробл. і допов. Одеса: Юрид. літ., 2017. С. 7–39.

10. Балюк С.А., Трускавецький Р. С. Ґрунти та їхня родючість у правовому полі земельно-ринкових відносин. *Раціональне використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів: організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти*: моногр. / ред.: С. А. Балюк, А. В. Кучер. Харків: Смуґаста тип., 2015. С. 84–94.
11. Балюк С. А., Кучер А. В., Анісімова О. В. Ґрунтові ресурси України: стан, проблеми й пріоритетні напрями їх вирішення. *Раціональне використання ґрунтових ресурсів і відтворення родючості ґрунтів: організаційно-економічні, екологічні й нормативно-правові аспекти*: моногр. / ред.: С. А. Балюк, А. В. Кучер. Харків: Смуґаста тип., 2015. С. 17–32.
12. Кучер А.В., Улько Є.М., Анісімова О.В. Науково-методологічні засади визначення економічної ефективності застосування інновацій у сфері охорони й раціонального використання ґрунтових ресурсів: моногр. Харків: ФОП Бровін О.В., 2021. 312 с.

REFERENCES

1. Ilkiv, N. V. & Fedorovych, V. I. (2023). *Legal regulation of agricultural land use*. In M.V. Shulha (Ed.). *Land law* (pp. 387 – 423). Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
2. Shulha, M. V. & Savelieva, O. M. (2023). *Land relations*. In M.V. Shulha (Ed.). *Land law* (pp. 34 – 46). Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
3. Lisova, T. V. (2020). *Legal support for land restoration: theoretical and practical issues*. Kharkiv: Yurait [in Ukrainian].
4. Havrysh, N. S. (2016). *Soil use, reproduction and protection in Ukraine: theoretical and legal aspects*. Odesa: Yuryd. lit. [in Ukrainian].
5. Dashkovska, O. R. (2015). *Legal relations*. In O. V. Petryshy (Ed). *Theory of state and law* (pp. 231 – 241). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
6. Loiko, S. V. (2016). Land visibility in the power economy: an economic pimp. *Nauk. visn. Kherson. derzh. un-tu. Seriia «Ekonomichni nauky»*, 20, 32–35 [in Ukrainian].
7. Land Code of Ukraine, No. 1389-XIV (2001 October 25). Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> [in Ukrainian].
8. Medvediev, V. V., Plisko, I. V. & Krylach, S. I. (2020). *Physical degradation of arable soils in Ukraine: (assessment, prevention, suspension)*. Kharkiv: FOP Brovin O. V.
9. Karakash, I. I. (2017). *Subject matter and system of land law*. In. I. I. Karakash, T. Ye. Kharytonova (Ed.), *Land law of Ukraine* (pp. 7–39). Odesa: Yuryd. lit. [in Ukrainian].
10. Baliuk, S.A. & Truskavetskyi, R. S. (2015). *Soils and their fertility in the legal field of land market relations*, In. S. A. Baliuk, A. V. Kucher. (Eds.), *Rational use of soil resources and reproduction of soil fertility: organisational, economic, environmental and regulatory aspects* (pp. 84–94). Kharkiv: Smuhasta typ. [in Ukrainian].
11. Baliuk, S. A., Kucher, A. V. & Anisimova, O. V. *Soil Resources of Ukraine: Status, Problems and Priority Areas for Their Solution*, In. S. A. Baliuk, A. V. Kucher. (Ed.), *Rational use of soil resources and reproduction of soil fertility: organisational, economic, environmental and regulatory aspects* (pp. 17 – 32). Kharkiv: Smuhasta typ. [in Ukrainian].
12. Kucher, A.V., Ulko, Ye.M. & Anisimova, O.V. (2021). *Scientific and Methodological Bases for Determining the Economic Efficiency of Innovations in the Field of Protection and Rational Use of Soil Resources*. Kharkiv: FOP Brovin O.V. [in Ukrainian].

LEIBA MAKSYM

Postgraduate student at the Department of Land and Agrarian Law
of the Yaroslav Mudryi National Law University

PECULIARITIES OF LEGAL RELATIONS ON RESTORATION OF AGRICULTURAL LAND

Problem setting. Agricultural land is the most important component of the country's land fund and the basis of agricultural production. However, today, the quality of agricultural land is deteriorating further, with degradation processes gaining significant scale and nutrient reserves decreasing. In addition, there is contamination of land with radionuclides, heavy metals and other toxicants. Armed aggression causes a significant deterioration in the condition of land in this

category and the spread of degradation processes. The above emphasises the need to study the legal relations regarding the restoration of agricultural land.

Analysis of recent researches and publications. The issue raised was considered in the works of representatives of land law science: M. V. Shulga, T. V. Lisova, N. S. Havrysh and others. However, these studies were devoted to general issues of land restoration. Peculiarities of legal relations regarding the restoration of agricultural land require a separate study.

Purpose of the research is to analyse the subject and object composition and peculiarities of legal relations regarding the restoration of agricultural land.

Article's main body. The author focuses on the fact that agricultural land is the main national wealth due to its special properties. However, today there is a deterioration in the quality of land of this category. The author analyses the composition and peculiarities of legal relations related to restoration of agricultural land.

The author investigates the grounds for the emergence, change and termination of legal relations for restoration of agricultural land. The peculiarities of their subject and object composition are considered. The author notes the specifics of collective subjects of legal relations related to agricultural land restoration and focuses on certain objects of agricultural land restoration.

It is emphasised that deterioration of agricultural land may be caused by both events and actions (both illegal and lawful). In certain cases, inaction may also cause negative changes in the qualitative state of land. It is noted that active lawful actions of a subject are the direct grounds which give rise to and terminate legal relations relating to restoration of agricultural land.

Conclusions and prospects for the development. Legal relations regarding the restoration of agricultural land are social relations arising in accordance with the provisions of land law with the aim of restoring the land to its original quality condition existing at the time of acquisition of ownership or granting it for use, which was deteriorated due to certain factors (both natural and anthropogenic), and its ability to perform the function of the main means of production in agriculture. These legal relations are inherent in their public, voluntary nature, specific subject composition, and domination of the imperative method of legal regulation. The rights of owners and users of land plots, as well as their obligations in the field of agricultural land restoration, need to be systematised, and the legal norms that enshrine them need to be significantly improved.

Key words: land, land plots, legal relations, restoration, objects, subjects.

За ДСТУ 8302:2015 цю статтю слід цитувати:

Лейба М. О. Особливості правовідносин щодо відновлення земель сільськогосподарського призначення. *Право та інновації*. 2024. № 2 (46). С. 81–86.